

Holl søguglig ritgerð, ið varpar ljós á nútíðarmál

Róland W. Høgnesen, søgufrøðingur

Jákup Thorsteinsson: Et Færø som Færø. Studier i Færøernes forfatningsmæssige stilling i forhold til Danmark 1834-1852. Aarhus 1990, 446 bls., kr. 440.-.

Það var ein stórir dagur fyri føroyska søguvísind, tá Jákup Thorsteinsson hin 14. des. 1990 vardi doktararitgerð sína á lærda háskúlanum í Aarhus. Dansk doktararheiti er í miklum mæti alla staðir, og her var væla-verk lagt fram.

Teir báðir offisiellu opponentarnir høvdu mong rósandi orð til Jákups fyri ritgerð hansara. Tey sjónarmið, sum Jákup setir fram, eru bygd á hellubotni. Jákup hevur funnið fram alt keldutíðar, hann hevur vandað sær um arbeiðið við keldunum, hann er sera nærlagdur og vælgerin, so próvforslan hjá Jákupi er ikki at víka. Kanska er próvforslan í støðum nóg so langrøkin, hildu teir báðir. Men so verður ofta, tá høvundurin er vælgerin og roynir at fáa allar snoklar við.

Til sjálva ritgerðina hevði hvørin av opponentunum nakrar atfinningar uttan okkurt smáputt, sum luttan og ongan týðning hevur. Fyrr teirra, Lorenz Rerup frá Roskilde Universitetscenter, røddi mest um víðurskipti í Slesvik um somu tíð fyri at visa at tesa Jákupsar var røtt: at einaræðisstjórnin í Keypmannahavn royndi sum best at halda fast um allar landspartarnar í danska ríkinum, men noyddist at laga seg eftir umstøðum á staðnum, annaðhvørt tað var í Føroyum, í Slesvik ella aðrastaðni.

Seinni opponenturin, Vagn Wählin frá Aarhus Universitet, hevur verið so beinasamur at prenta meginpartin av roðu síni í Dimmu (nr. 144, hin 13. des. 1990). Wählin helt, at bók Jákupsar var skilagóð ritgerð eisini í danskari søguskrijving. Jákup hevur víðgjort filosofiska hugtakið «suverenitet», vit kunnu siga «fullveldi». Jákup hevur skrivað um, hvussu ein partur av einum ríki kann hava nakad

ella nóg «fullveldi» innan ríkisfelagsskapin. Í so máta kundi bók Jákupsar verða lísín sum partur av einum nútíðar orðaskifti um víðurskipti Danmarkar við Felagsmarknaðin, nú felagsskapurin verður úthygdur og gerst fastari. Vit kunnu eisini brúka bókina til tað orðaskiftið, sum er við at taka seg upp í Føroyum um at broyta heimastýrisskipanina og um víðurskipti Føroya til Felagsmarknaðin.

Drúgvasti parturin av bók Jákupsar er IV partur, sum er 83 blaðsíður og ein fjórðingspartur av sjálvari ritgerðini, er um víðgerðina í fólkatinginum danska av uppskotinum um vallog fyri Føroyar til fólkatingið. Her visir Jákup sitt kynstur at loysa sundur eitt langt og flokjasligt orðaskifti. Hann hevur flokkað donsku sjónarmiðini í átta ymsar bólkur. Her visir Jákup eisini hvussu fimur hann er í royndum at brúka statsrættarlig ástøði (teoriir), sum hann hevur lagt fram í byrjanini av bókini í 4. kapitli. Her verður bert nomið við triggjar av bólkunum.

Jákup førir fram, at teir menn, sum umleið 1850 lögdu lunnar undir danska borgarlaga fólkaraðið, vóru visir í, at fólkaraðið einans kundi grundast á ein borgarastætt, tað eru menn í sjálvstøðugari vinnu og lærdir embætismenn. Men í Føroyum var einki til av tí folkaslagnum tá á døgum, hildu hesir menn. Í Føroyum var bert almúga, vildu hesir menn vera við. Sostatt vóru Føroyar noyddar at verða partur av danska borgarlaga fólkaraðinum, so danski borgarastætturin kundi taka røttu avgerðirnar fyri Føroyar.

Men eisini hesir menn noyddust at laga seg eftir umstøðum á staðnum, so teir góvu — góvu — Føroyum eitt amtsráð, sum umframt vanligu amtsráðsverksemið eisini kundi sleppa at gera til-mæli um serføroysk mál, so at umboð fyri donsku borgarastættina kundu taka røttu avgerðirnar. Fremsti forsprákarin fyri hesum var D.G. Monrad.

Men aðrir fólkatingsmenn, sum vóru ávirkaðir av m.o. N.F.S. Grundtvig, talaðu um at røtt fólk-

Róland W. Høgnesen. Klaksvíkingur, f. 1927. Er cand. mag. í søgu og religion frá Københavns Universitet. Undirvísir á Gl. Hellerup Gymnasium. Høvundurin hevur sjálur skrivað ritgerð um stjórnarvíðurskipti í Føroyum til og við fyrstu helvt av 19. öld.

mentan einans kann koma frá rætta fólkunum, tí vanligu fólkunum, og at fólkaraðið eigur at grundast á fólkamentan. Og er hon ikki til taks nú, kann hon fara at koma, tá fólkid fær frælsi.

Eisini maður sum A.F. Tscherning talaði um fyrst at venja fólkid til fólkaraðið og síðan geva umboðsmönnum teirra sess millum hini umboðini fyri fólkaraðið, so sum tað er til skjals á baksiðni á bók Jákupsar.

Tað letur til at øll søgu-fólk nú góttaka, at í Føroyum var eingin borgarastættur. Møguliga er tað so. Men eg vil ikki góttaka hesa hugsan fyrr enn hon er prógvað við søgufrøðiligum kanninum. Fara vit aftur um ár 1800, finna vit í Føroyum eina stætt, sum er ógvuliga áttok eini borgarastætt. Embætismenn komu ofta uttanifrá, men teir livdu ævi teirra í Føroyum. Teir giftust ofta føroyskum gentum. Embætismenninir í Havn og prestarnir høvdu saman við teimum mætastu bóndrunum tað politiska ræðið í landinum, og hesir somu høvdu í hondum meginpartin av handlinum í landinum. Men fara vit fram um umleið ár 1800, so er hetta dygga sambandið millum embætismenninir og teir mætastu bóndurnar dottid burtur, av tí at donsku embætismenninir og prestarnir ikki longur støðaðust í Føroyum. Men

teir mætastu bóndurnir góvust ikki av teirri sök at vera handilsmenn. Teir handlaðu og teir trivust sera væl við at einahandil-inn- og útflutning um hendi. Tá so frihandil-inn kom — mest fyrri at stuðla handilsvinnuni í Keypmannahavn — ja, so handlaðu somu menninir framvegis, nú við form-ligum handilsloyvi, kanska sum úthandil fyri handilshús niðri í Keypmannahavn.

Íslendingar vóru ikki frægari fyri við borgarastætti enn føroyingar. Men kortini sluppu teir undan donsku grundlógini og undan at senda umboð til ríkisdagin í Keypmannahavn. Teiringu Altingið aftur sum lógaring. Hetta komst av, at í Keypmannahavn vóru íslenskir lærdir embætismenn, sum kendu røttu stovnarar og røttu menninir, so teir í tøkum tíma, aðrenn avgerðirnar av røttum vóru tiknar, kundu bera fram íslensku sjónarmiðini í røttum líki, so danskir politikarar, bæði í einaræðistíðini og í folkaræðistíðini, tóku við íslensku sjónarmiðunum. Og so áttu íslendingar tær gomlu fornsøgurnar. Bert onkur hendinga serfrøðingur tá hevði høyrð um føroyskan kvæðaskaldskap.

Íslendingar vóru harðliga imóti, at danska grundlógin kom í gildi í Íslandi, og at teir skuldu velja umboð til ríkisdagin. Jákup sigur í bókini, at einki er at finna um, at nakar føroyingur var í móti at grundlógin var tinglísín í Føroyum, og at føroyingar skuldu velja umboð til danska ríkisdagin. Heldur er tað tvørturimóti.

Satt at siga, tá eg fyrri mongum árum síðani skuldi skriva serritgerð til embætisprógv, fór eg fyrst at hugsa um hetta tíðarskeiðið umleið 1850, so eg havi lisið stóran part av keldutíðarunum fyrr. Men aðrenn eg rættuliga setti skjótil á, var eg farin longur aftur í tíðina. Síðan skrivaði Jákup serritgerð um hetta evnið. Tað er ógvuliga gleðiligt, at Jákup nú hevur skrivað hetta valaverk av eini doktararitgerð um stjórnarvíðurskipti umleið 1850. Her nýtist ongum at koma

afturum aftur. Tað er eisini ógvuliga gleðiligt, at Jákup hevur dugað at leggja serritgerðina heilt til viks. Her er endurnýtslan eingin.

Tá eg las bók Jákupsar, var eg komin til blaðsú 341 — tað er 20. kapitil «Perspektivering», har Jákup ikki hevur gjørt sjálvstøðugar kanningar — aðrenn eg fekk hug at gera viðmerkingar av týðningi.

Fyrst trý stutt brot úr bókini, øll trý á blaðsíðu 341.

«Den økonomiske liberalismes krav om frihed på erhvervslivets område og dermed forbunden privat ejendomsret til produktionsmidlerne førte til det kgl. handelsmonopols ophævelse og indførelse af frihandel i 1856 (hovedværk: »Føroyar undir frium handli i 100 ár«, J.K. Joensen m.fl., Tórshavn 1955).»

Ímidlertid skulde det vise sig, at frihandelen indførelse... kom til at betyde, at det færøske samfund udsattes for kulturimpulser fra udlandet (både på det religiøse og det verdslige område) og indre sociale omvæltninger, der efterhånden førte til det traditionelle bondesamfunds opløsning (Gerhard Hansen: »Vækkel-sesbevægelses møde med færingerne enheds-kultur«, Tórshavn 1984 J.P. Joensen: »Fra bonde til fisker«, Tórshavn 1987).»

«Frihandelen indførelse blev således også den af de fundamentale forudsætninger for den færøske nationalbevægelses opkomst (Debes, s. 59).»

Felags fyrri øll hesi brotini, sum ikki eru frá Jákupi, men øðrum søgufrøðingum, er, at ovurhonds stórir dentur verður lagdur á árstalið 1856 og lóg um frihandil. Men øllum søgufrøðingum er jú greitt, at ávis lóggrava ávisir í litið ella einki hevur at týða. Tað einasta, sum hendi í 1856 var: higartil hevði danskur statskapitalur innflutt til og útflutt úr Føroyum fyrri at føroyingar kundu fáa neyðsynjarvørur, í 1856 fór danskur privatkapitalur at flyta inn og at flyta út fyri privatan vinning, profit. Annað hendi ikki.

Tað er rættuliga lógid at lesa, at samfelagsbroytingarnar fara fram í tí sum samfelagsfrøðingar í dag nevna «yvirbygningurin». Hetta verður ofta skilt borgarlig ella idealistisk søguskrijving, og tað plagir ikki at verða sagt uppá rós.

I dag munnu allir samfelags- og søgufrøðingar vera samdir um, at broytingarnar fara fram í tí sum samfelagsfrøðingar nevna

«basis», og tá tað er hent, koma broytingarnar eisini fram í yvirbygninginum. Lat meg tala ítøkiliga: fyrst koma vinnuligar og samfelagsligar broytingar, síðan koma broytingarnar í áskoðan og hugsunnar hátti, eitt nú í lógar-broytingunum.

Til tað fyrsta brotið er at siga, at privatur ognarrættur til framleiðslutólina var eins vanligur í Føroyum undan sum aftan á 1856, og at privatur handil var eins vanligur undan sum aftan á 1856.

Til tað annað brotið er at siga, at sosialar (samfelagsligar) broytingar fóru fram aðrenn 1856. Longu í 1856 livdu reiðiliga 40% av føroyingum av fiskiskapi, meðan sløk 40% høvdu landbúnað sum høvuðsvinnu. So longu í 1856 vóru hitt traditonella bóndasamfelagið uppløyst (vit kunnu eisini siga: at longu í 1850 vóru menn við at leggja burtur gamla síðvenju, av berari neyð, fyrri at teimum kundi verða liv lagað her á landi. Hesir fátæku menn broyttu føroyska samfelagið).

Til tað triðja brotið er at siga, at fundametalu fyrirteytirnar fyri føroysku tjóðskaparvørsluni vóru tær vinnuligu og samfelagsligu broytingarnar, sum teir fátæku føroyingar nýttuðust at byrja í 1830- og 1840-tal-inum fyrri at fáa mat í munnin til seg og sini. Í 1856 høvdu hesir menn broytt føroyska samfelagið so mikið, at teir skúgvadu einahandilin til viks.

Einki søgufrøðiligt verk er enn komið á prent um hesar vinnuligu og samfelagsligu broytingarnar. Her er úr at gera hjá føroyskum søgufrøðingum.*

Bókin hjá Jákupi kann verða lísín á ymsan hátt ella til ymsk endamáli:

1. sum visudalig søgufrøðilig ritgerð; tað er endamálið Jákupsar, í so máta er hon av besta slagi,
2. sum innblástur til søgufrøðingar, ið hava hug at gera kanningar um tær vinnuligu og samfelagsligu broytingarnar, sum fóru fram í 19. öld, her liggur mangt á láni enn, og
3. sum ritgerð um politisk mál, sum eru frammi í tíðini, um víðurskipti Føroya við Danmark, um heima-stýrisskipanin skal broyttast og kanska til víðurskipti Føroya við Felagsmarknaðin.

hin 6. januar 1991

Róland Høgnesen

* Um onkur fær hug at lesa nakad um hetta, kann viðkomandi lesa í bókini «Færinger — Frænder» Rist, A. Olgard, København 1968, bls. 43-75. Róland Waag Høgnesen: Færøernes historie from til den anden verdenskrig.